

JOSEPH PRIESTLEY A JEHO VYSVĚTLENÍ LIDSKÉ MYSLI A JEJÍCH PROCESŮ NA ZÁKLADĚ TEORIE VIBRACÍ

EVA PETERKOVÁ, Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra výchovy k občanství, Ostrava, Česká republika

PETERKOVÁ, E.: Joseph Priestley and His Explanation of the Human Mind and Its Processes Based on the Theory of Vibrations
FILOZOFIA, 78, 2023, No 10, pp. 879 – 891

The presented article describes the theory of vibrations as we can find it in the work of Joseph Priestley. Priestley was an English polymath of the 18th century, who became known primarily for his controversial political and theological opinions, but also for his proclamation of materialism and determinism. In this article, we will focus on individual areas of his theory of perception and knowledge. It will be described how impressions, sensations and ideas arise and how even more complex operations of the mind can be explained based on this theory – the emergence of abstract ideas, thinking, memory and other mental faculties. We will also focus on the question of how it is possible to connect ideas with body movements and human will.

Keywords: Joseph Priestley – Theory of vibrations – Theory of ideas – Perception – Knowledge – Abstract ideas – Human mind – Mechanical laws of nature – Modern optics

[...] fyziologická teorie vibrací, která odpovídá počátkům, neimplikuje nutně materialismus; na druhou stranu, redukce idejí na smyslovou zkušenost a vysvětlení smyslové zkušenosti pomocí Newtonovy teorie pohybu jistě vyvolávaly v osmnáctém století výkřik „materialismu“ (Oberg 1976, 444).¹

V této citaci popisuje Barbara B. Oberg vztah mezi teoriemi vnímání dvou myslitelů – Davida Hartleyho (1705 – 1757) a Josepha Priestleyho (1733 – 1804). Hartley vysvětlil možnost působení vnější věci na naše smyslové orgány tak, že vnější věc naše smyslové orgány jednoduše podráždí a dané podráždění se jako vibrace (kmity malých částíček dopředu a dozadu) přenesou do mozku. Hartley se ve svém díle věnoval zejména této mechanické stránce vnímání. Nicméně teorie vibrací, v níž vibrace fungovaly podle Newtonových zákonů pohybu, byla pouhou jednou stranou mince. Druhou stranou byla

¹ Překlady všech citací jsou naše vlastní.

jevová stránka – teorie idejí. Ideje² jsou v novověké filosofii považovány za určité objekty mysli, které nám představují vnější svět a vnímané věci. Hartley ve své filosofii nedokázal vznik idejí vysvětlit, a objevuje se zde proto typický problém dualismu. Nalezneme zde hmotnou, mechanickou stránku vnímání, a pak jevovou – nehmotnou stránku vnímání. Tyto dvě stránky však již nelze v jeho filosofii propojit.

Jeho následovník Priestley zašel v této teorii mnohem dále.³ Právě jeho vysvětlení teorie idejí – tedy jevové stránky vnímání – bylo paradoxně tím případem, kdy byla veškerá smyslová zkušenost zredukována na mechanické zákony pohybu. Ačkoli nejspíše nebylo Priestleyho snahou redukce veškerých duševních procesů na mechanická podráždění v mozku, zašel v tomto ohledu mnohem dále než Hartley.

Zajímavé je, že Priestley se oproti Hartleymu věnuje právě jevové stránce, nikoli té mechanické. Dokonce se pojmu „vibrace“ ve svých pozdějších dílech pokouší vyhnout. Proto nebývá tato stránka jeho teorie vnímání často probírána, či bývá přímo opomíjena.⁴ V tomto článku se pokusíme ukázat, že Priestley ze své filosofie teorii vibrací nevynechává, ba naopak jedná se o hlavní součást jeho pojetí vnímání a myšlení. Způsob, jakým popisuje ony ideje, ukazuje, že je považuje právě za vibrace.

Prvně se zaměříme na to, jak Priestley pracuje s teorií vibrací a jak dochází ke svému kontroverznímu závěru, že veškeré duševní stavy jsou určitá podráždění v lidském mozku. Zaměříme se na jednotlivé oblasti vnímání a poznání. Popíšeme, jak vznikají počítka a vjemy a vysvětlíme, jak na základě těchto počítků vznikají složitější duševní operace. Na základě tohoto popisu ukážeme, že v jeho filosofii není mechanická (hmotná) a pak jevová (nehmotná) stránka, ale pouze jedna stránka – ta mechanická. Budeme zde vycházet především z Priestleyho tří hlavních metafyzických děl.⁵

² Tuto teorii zastávalo v novověké filosofii množství myslitelů a každý s tímto pojmem nakládal trochu jinak. John Locke (1632 – 1704) o nich hovořil jako o bezprostředních objektech vnímání a myšlení a chápání (2012, 31 – 32) a David Hume (1711 – 1776) jako o obrazech impresí v myšlení a uvažování (2015, 67).

³ Více o tom, jak Priestley interpretoval Newtonovy mechanické zákony, viz Peterková (2020).

⁴ B. B. Oberg pak ve svém článku dále píše: „Hartley postuloval fyzikální, a v podstatě dokonce materialistickou doktrínu, jako základ svého výzkumu, jmenovitě jeho teorii vibrací; a právě tuto část Hartleyho myšlenek se jeho žák a propagátor Priestley rozhodl odstranit“ (1976, 442). To ovšem není úplně pravda. Priestley sice později už slovo vibrace nepoužívá, nebo jej užívá minimálně, nicméně jeho „ideje“ jsou pouze jiný termín pro vibrace. Robert E. Schofield (2004), který se Priestleymu věnuje zejména ve svých historických dílech, zmiňuje taktéž primárně teorii idejí, nikoli jeho pojetí vibrací.

⁵ *An Examination of Dr. Reid's Inquiry into the Human Mind on the Principles of Common Sense, Dr. Beattie's Essay on the Nature and Immutability of truth, and Dr. Oswald's Appeal to Common Sense in behalf of Religion* (původně 1774, zde používáme přetisk z roku 1775), dále jen *An Examination* (1775a); druhým dílem je *Hartley's Theory of the Human Mind on the Principle of the Association of Ideas, with Essays relating to the Subject of It*, dále jen *Hartley's Theory of the Human Mind* (1775b) a nakonec *Disquisitions relating to Matter and Spirit* (1777), dále jen *Disquisitions*.

1. Idea, vibrace a mechanismus jejich vzniku

Priestleyho zajímaly určité mechanismy vzniku počitků a také vznik dalších schopností, jakými jsou cítění, souzení, volní pohyby apod. Když se podíváme třeba na vnímání a vůbec na samotný vznik ideje, tak podle Priestleyho by jako první měl vzniknout určitý dojem (*impression*), který je pomocí nervu přenesen do mozku. V mozku následně vzniká počitek (*sensation*), a když si daný počitek vybavíme, vznikne nejspíše idea (*idea*) (Priestley 1775a, l – lv). Slovo „nejspíše“ je však zásadní. Podle Priestleyho se zde totiž pohybujeme na vlně spekulací a sami filosofové se neshodnou, co tímto termínem vlastně míní. Jsou to obrazy vnějších věcí? Jsou to smyslové stavy? Nebo jsou snad ideje něčím úplně odlišným?

Priestley se na daný proces proto dívá komplexně a zejména na to, co jej provádí. Ukažme si to na příkladu. Když třeba malé dítě vidí něco, co se mu nelíbí, například psa který na něj vrčí, tak kromě toho, že má určitý dojem, počitek a následně ideu dané věci, zažívá také určitý pocit – třeba pocit strachu. Vnímání tedy provázejí určité pocity. To není ovšem všechno. Na základě vnímání dále vznikají i určité pohyby. U tohoto příkladu by si dítě dalo ruku před obličej nebo by ustoupilo či začalo plakat. Při zmínění tohoto procesu Priestley dodává, že dojmy či počitky vznikají okamžitě, zatímco pocity jsou doprovodné, a že je současně podrážděn také svalový systém (1775, lii – liii).

To ovšem znamená, že vnímání zároveň spouští určitý mechanismus; a sice idea – pocit – pohyb. Důležitý je v tomto případě zejména onen pohyb. Pohyb totiž souvisí se svaly a jejich mechanikou – tedy s materiální stránkou. Nicméně pohyb vzniká na základě vnímání – tedy ideje. I vznik ideje považuje Priestley za určitý mechanismus. A vzhledem k tomu, že na základě vzniku ideje vznikne určitý pohyb, musí být tento mechanismus podobný. Podle Priestleyho jsou všechny smysly na svalový systém napojeny, respektive na nervy, které vedou do mozku a zde vzniká posléze podnět ke svalovému pohybu (například u zraku je to optický nerv, který vede do mozku, u sluchu zase sluchový atd.). Aby idea mohla způsobit svalový pohyb, musí být nějak na tento nervový systém napojena. Musí tento systém, jinými slovy, podráždit.

Právě zde vězel pro Priestleyho zásadní problém. Idea nemůže být v tomto případě nějaký obraz vnější věci a už vůbec nemůže být něčím nehmotným. Jak by pak mohla působit na nervy, tedy na něco materiálního? Proto Priestley v souvislosti s idejemi píše raději o stavech, a sice o stavech smyslů, které jsou vyvolány vnějšími předměty (Priestley 1775, lvii). Ale v jakém smyslu?

Pokud, jak předpokládá dr. Hartley, jsou nervy a mozek vibrujícími substancemi, bude tato analogie skutečně velmi přesná; pak všechny počitky a ideje budou vibracemi této substance a to jediné, co je v tomto procesu neznámé,

je skutečnost, že mysl má schopnost vnímat tyto vibrace, čili nechat se jimi ovlivnit (Priestley 1775, 31 – 32).

Ačkoli je teorie vibrací pro Priestleyho pouhou hypotézou, domnívá se, že se jedná o velice pravděpodobné vysvětlení.

2. Teorie vibrací a ostatní smysly

Zatím jsme se soustředili takřka výhradně na zrak, ačkoli jsme mluvili o vnímání všeobecně. Podívejme se proto i na ostatní smyslové orgány a na to, jak probíhá vnímání (tedy vibrační pohyb) u nich. Jak bylo zmíněno, vnímání začíná, když je podrážděn nervový systém, respektive konec určitého nervu. U zraku je to konec optického nervu, který je podrážděn kmitavým pohybem. V tomto případě může za vibrační pohyb v nervech světlo, které dráždí sítnici. Určité druhy paprsků vyvolávají různě velké vibrace a tím různé vjemy barev. Konkrétně Priestley píše:

Zdá se mi, že nikdo, kdo dlouho upíral zrak na silně svítící předmět a potom zavřel oči a pozoroval, jak vjem postupně mizí, si nemůže představit, že by sítnice mohla být podrážděna jakýmkoli jiným způsobem než kmitavým nebo vibračním pohybem. A není nejpravděpodobnější, ne-li jisté, že je-li vjem skutečně přenášen do mozku, musí to být tím stejným pohybem, jakým byl podrážděn konec nervu, tj. vibračním pohybem (Priestley 1775b, xii)?

Aby přešel vibrační pohyb z konce určitého nervu až do mozku, je potřeba, aby mozek a nervy měly stejnou strukturu. Počitek se přenáší tím způsobem, že například optický nerv vibruje a tím přenáší podráždění do mozku. Když podráždí mozek, rozvibruje tím jeho určitou část, čímž nastane smyslový stav.

Jestli takovým způsobem funguje jeden nerv, není podle Priestleyho důvod nepřisoudit takovou funkci ostatním nervům, pokud zde není důkaz, který by to popřel. Sluchový nerv je takéž drážděn částicemi. Zde však už nefiguruje světlo, nýbrž vzduch. Priestley konkrétně píše o částech vzduchu, které rozechvívají sluchový nerv:

Co je přirozenější než představa, že chvějivý pohyb částíček vzduchu, jímž vzniká zvuk, musí, jelikož se šíří postupně, přenášet chvějivý pohyb částíčkám sluchového nervu a že ten samý chvějivý pohyb proniká do mozku a tam se rozptýlí (Priestley 1775b, xii)?

Priestley pro toto sdělování vibračního pohybu používá analogii se strunami. Máme si představit dvě struny. Zvuk jedné struny může rozechvít druhou strunu a podobně tomu je u vzniku vibračního pohybu. Určité chvění vzduchu proto může rozechvít

daný nerv. Vibrací ve sluchovém nervu může být zároveň více, člověk totiž může vnímat různé zvuky zároveň. Vibrace taktéž mohou mít různé stupně, podle kterých dochází ke slabému či silnému zvuku. Jak je to ale u ostatních smyslů jako je čich, chuť a nakonec hmat? Čich na tom bude podobně jako vzduch. Budou zde určité částice, které jsou šířeny vzduchem a dráždí čichový nerv. Chuťové buňky jsou taktéž podrážděny určitými částicemi jednotlivých těles – jídla, kapalin atd. Co se týče hmatu, je situace složitější. Ačkoli se i zde jedná o podráždění, jedná se o podráždění následkem odporu. Jsou zde podrážděny konečky nervů, které se nachází například v konečcích prstů.⁶

3. Teorie vibrací a ostatní schopnosti mysli

Priestley se stejně jako před ním Hartley a Locke domníval, že při narození je lidská mysl nepopsaná deska. Všechny jednoduché ideje, které máme, vznikly z vnímání vnějších věcí a všechny složené lze rozložit na jednoduché a u těch nakonec vystopovat, že vznikly taktéž z vnímání vnějších věcí. Proto, pokud budeme dostatečně pozorní při procesům mysli, budeme schopni vystopovat původ všech našich počitků a idejí.

Je třeba tedy prozkoumat všechny procesy mysli, abychom mohli s jistotou říct, že původ opravdu všech idejí nakonec vězí ve vnímání vnějších věcí. Vzhledem k tomu, že idea je určitým mechanickým podrážděním mozku, je proto nutné začít právě u těchto podráždění a toho, jakým způsobem odpovídají daným procesům mysli. Abychom to však byli schopni vystopovat, nesmí takových procesů být příliš nebo snad nekonečně mnoho. Priestley proto říká, že „některá mechanická podráždění nervů a mozku musí nutně odpovídat všem našim počitkům a idejím“ (Priestley 1775b, xiv). Spojení idejí a počitků může být nekonečně mnoho, což odpovídá různosti v našich idejích. Mechanismů takových spojení však nekonečně mnoho nebude, je jich jen několik. Priestley zde využívá Newtonových *Regulae Philosophandi* (*Pravidla filosofování*) souvisejících s jednoduchostí přírody a týkajících se toho, že se příčiny nemají sdružovat, pokud to není nutné.⁷ Pokud proto najdeme takový mechanismus, který je schopen vysvětlit veškeré mentální procesy, nemusíme k němu přidávat zbytečně další. Takovým mechanismem se pro Priestleyho stal princip asociace idejí. Vzhledem k tomu, že idea je podráždění mozku vyvolávající určitý stav, asociace idejí bude odpovídat určitému sdružování jednotlivých podráždění. Ačkoli to na první pohled nevypadá věrohodně, Priestley k tomu podává několik argumentů. Předně můžeme v samotných vibracích najít čtyři základní rozdíly (Priestley 1775b, xiii – xiv).

⁶ Hmat probírám podrobněji v článku *Joseph Priestley a jeho přístup ke zkoumání lidské mysli*, kde taktéž popisuji jednotlivé kroky, kterými Priestley došel k materialismu (Peterková, 2018).

⁷ Isaac Newton tato pravidla sepsal ve Třetí knize díla *Principia Mathematica*. Jedná se o metodologický základ vědy. Dané pravidlo konkrétně zní: „Nemělo by být připuštěno více příčin přírodních jevů, než které jsou pravdivé a dostatečné k vysvětlení oněch jevů“ (Newton 1726, 387).

A to ve:

- 1) stupni vibrace;
- 2) druhu vibrace;
- 3) místě vibrace;
- 4) linii směru vibrace.

Co se týče prvního zmíněného, záleží na tom, jak je daná vibrace silná. Když stojíme například na koncertě přímo pod pódiem, bude vibrace vzduchu působící na sluchový nerv jistě silnější, než kdybychom hudbu poslouchali venku před halou. Co se týče druhého a třetího zmíněného bodu, je zde rozdíl právě v určitých smyslech a jejich nervech. Sluchové vibrace se budou odlišovat od zrakových vibrací a obdobně na tom budou i další nervy. Optický nerv vede navíc do určitého místa v mozku, sluchový nerv vede zase do jiného místa a ostatní smysly také. Vibrace, které vyvolá čich, proto budou odlišné od vibrací, které vyvolá sluch. A ty zas budou odlišné od těch vyvolaných zrakem, protože jednotlivá podráždění vedou do jiných center v mozku. S tím souvisí poslední zmíněný bod, a sice linie směru vibrace. Každý nerv je jiný, a tedy linie směru bude u každé vibrace trochu jiná. Vzhledem k tomu, že linie každé vibrace je jiná, bude jinak ovlivňovat ostatní vibrace. Tyto čtyři rozdíly považuje Priestley za ty, které „odpovídají všem rozdílům v našich původních nebo jednoduchých idejích“ (Priestley 1775b, xiv). To ovšem znamená, že všechny složené ideje musí být na těchto rozdílech vystavěny. Je proto otázkou, jak takové jednoduché rozdělení může vysvětlit celý duševní život.

Jak probíhá ona asociace vibrací? Představme si, že je před námi pes, který štěká. Z vnímání takového psa máme množství idejí. Když říkáme množství idejí, znamená to, že máme určité množství dat, které vyvolávají nějaké smyslové stavy, což znamená, že je náš mozek podrážděn různými vibracemi.

Máme ideje barev psa, ideje šířky psa a určitou ideu vzdálenosti, ve které od nás je. Zároveň máme ideje zvuků, které pes vydává, a zvuků, které slyšíme okolo nás. Kdyby nás třeba daný pes pokousal, budeme mít další ideje spojené s bolestí. Všechny tyto ideje, které přichází z jednotlivých počítků jako vibrace do určitých center v mozku, ovlivní náš mozek tak, že nevnímáme jednotlivé počítky odděleně, nýbrž máme ucelený obraz psa, který štěká. V našem mozku se jednotlivé elementy spojí tak, že danou věc můžeme vnímat uceleně. Taková teorie však musí mít určité předpoklady. Aby mohl Priestley přikročit ke složitějším operacím mysli, jako je paměť, souzení atd., musí tato teorie splňovat ještě jednu věc – musí mít určitou *zapamatovatelnost* vibrací. Vzhledem k tomu, že náš duševní život vychází ze spojování jednotlivých vibrací, musí mít v této teorii mozek schopnost si nějakým způsobem dané vibrace pamatovat. Další předpoklad je, že vibrace mohou působit jedna na druhou a navzájem se

tak ovlivňovat, obměňovat a sdružovat, čímž vůbec může docházet k asociaci. Uvažme například, jak v této teorii funguje paměť. Mohu to být já, kdo měl onu nemilou zkušenost se štěkajícím psem. Předpokládejme pak, že tato zkušenost nepříjemně ovlivnila můj pohled na psy celkově. Když poté půjdu po ulici na procházku a uvidím jiného psa, asociuje mi to onu dřívější situaci, což znamená i celou řadu idejí, od toho, jaké barvy daný pes byl, až po zvuk, který vydával, když na mě štěkal.

Co to ale znamená v rámci této mechanické teorie? Nic jiného než to, že vibrace, které tehdy ovlivňovaly můj mozek, byly tak silné, že se mi s nimi asociují určité pocity bolesti. Proto, když znovu vidím nějakého psa na ulici, můj mozek si znovu vybaví daný stav a je ovlivněn podobně jako tehdy, když na mě daný pes štěkal. Jinými slovy, můj mozek se ocitne v podobném vibračním stavu, jako byl tenkrát.

Priestley k tomu dodává:

Nyní, vyskytnou-li se v mozku dvě různé vibrace současně, zapůsobí na sebe navzájem tím způsobem, že nepatrně pozmění nebo modifikují jedna druhou, takže částičky mozkové substance nebudou vibrovat přesně tak, jak by vibrovaly, kdyby se každá z těchto dvou vibrací vyskytla samostatně... A jelikož se všechny částičky chovají stejným způsobem, nutně z toho vyplývá, že jakmile znovu vznikne jedna z těchto vibrací, ať už z jakékoli příčiny, dojde současně i k druhé vibraci, takže celý stav mozku bude přesně podobný tomu, jaký byl tehdy (Priestley 1775b, xvii).

Pokud se tedy určitá vibrace v mozku už vyskytovala a byla dostatečně silná, mozek si ji už bude pamatovat a může si ji vybavit. Pokud taková vibrace byla ovlivněna nebo modifikována jinou vibrací, mozek si vybaví přesně ten stav, který tehdy nastal. Jedná se proto o určitou zapamatovatelnost vibrací, a tudíž zapamatovatelnost stavů, ve kterých se daný mozek nacházel.

Priestley redukuje v této teorii veškeré mentální jevy na čtyři základní schopnosti. Jsou jimi *paměť*, *usuzování*, *emoce* a nakonec *vůle*, se kterou jsou spojeny svalové pohyby (Priestley 1775b, xxv). Usuzování či souzení se v Priestleyho teorii rovná myšlení. Jedná se o určité myšlenkové akty, které vyjadřují určitá přesvědčení. Taková přesvědčení vyjadřujeme soudem. Soud, podle Priestleyho, „není nic jiného než porovnání všeobecného souhlasu nebo úplné shody dvou idejí nebo naprostého nedostatku této shody nebo tohoto souhlasu“ (Priestley 1775b, xxvi). Všimněme si, že myšlení je zde postaveno na určitých pozorováních a porovnávání jednotlivých idejí a jejich shod a neshod. Je tedy velmi podobné Lockovu pojetí myšlení. U Priestleyho však takové porovnávání může probíhat jen tak, že při vybavení jednotlivých idejí opět vzniknou určitá podráždění mozku, tedy určitý stav. Co se týče emocí, ty také vznikají z vnímání vnějších věcí. Emoce jsou vždy spojovány s určitými idejemi a pocity, když

byly vnímány (Priestley 1775b, xxvii). Aby měl člověk z něčeho strach, je nutné, aby se stalo něco, co tento strach zapříčiní, jak tomu bylo u zmíněného příkladu se psem. Dítě, já či jakýkoliv jiný člověk nebude mít ze psů strach, pokud zde nebude předešlá zkušenost, která tento strach zapříčiní – dokud nebudeme mít tak silnou vibraci, se kterou si budeme danou emoci spojovat.

Priestley mluví o emocích jako o pocitech. Jedná se tedy opět o určitý stav mozku. Důležité je, že emoce vždy vznikají v asociaci s určitými dalšími idejemi, které jsou jejich příčinou. Priestley vyzdvihuje dvě základní emoce, kterými jsou strach a láska (Priestley 1775b, xxviii).⁸ Samozřejmě, vzhledem k tomu, že dané emoce jsou vibracemi, mohou se sdružovat a navzájem ovlivňovat. V průběhu života člověk získává řadu emocí, které jsou spojeny s různými okolnostmi, a mohou proto vznikat složitější emoce. Zatímco emoce byly spojením ideje a určitého poměru lásky či strachu, vůle je modifikace pocitu touhy (Priestley 1775b, xxx). Abychom mluvili o vůli, je nutné mít nějakou věc, která je objektem určité touhy – jedná se o tzv. žádoucí předmět. Mozek je zde opět v určitém stavu. Podle toho, čeho se naše vůle týká, následuje určitá činnost či sled činností, které člověk vykoná, aby daný předmět vůle získal.

Touha, a tedy stav mozku, ve kterém se daný člověk nachází, dokáže vydat impuls, díky kterému nastanou určité pohyby. Díky tomu, že veškeré mentální úkony jsou redukovány na vibrace, které jsou zase napojeny na nervový systém, nemá Priestley problém s takovým vysvětlením vůle. Příčina (idea) a následek (mechanický pohyb) jsou zde stejně přirozenosti.

4. Teorie vibrací a abstraktní ideje

Teorii idejí nejvíce rozvinul ve svém díle John Locke, ze kterého později vycházel David Hartley. Priestleyho systém idejí navazuje hlavně na Hartleyho. Po jeho vzoru Priestley z Lockova systému odstraňuje reflexi jako zdroj složených a zejména abstraktních idejí. Jak tedy takové ideje vznikají? Když ještě zůstaneme u Johna Locka, zjistíme, že měl dobrý důvod pro postulování reflexe jako dalšího *generátoru* idejí. Ideje dělí na jednoduché a složené. Jednoduché ideje si člověk nemůže sám vytvořit, nýbrž je jejich pasivním příjemcem. Jednoduché ideje k nám přichází skrze vnímání vnějších věcí. Když má mysl dostatečnou galerii jednoduchých myšlenek, může je kombinovat, oddělovat a spojovat do větších celků. V tomto druhém případě je mysl aktivní.

Co je však schopnost reflexe? Určité porovnávání idejí a vnímání jejich vzájemných shod a neshod nazval Locke myšlením. Ale když začnu přemýšlet nad samotnou operací myšlení a nazvu ji posléze myšlením, zjistím, že tato idea není podobná ničemu, co ke mně přichází prostřednictvím vnímání vnějších věcí. Tato idea je vytvořena reflektováním našich schopností. Locke nazval mysl *tabula rasa* a domníval se,

⁸ Ostatní emoce jsou určitými modifikacemi těchto dvou základních emocí.

že v mysli neexistují žádné vrozené pojmy a ideje, nýbrž všechny jsou vyskládány z jednoduchých idejí získaných ze smyslů. Kromě vnějšího světa, jako zdroje jednoduchých idejí, postuloval reflexi jako další zdroj. Mysl má díky tomuto zdroji schopnost kombinovat jednoduché ideje do složitých idejí, může ideje srovnávat a může vytvářet obecné a abstraktní ideje myšlenkových pochodů.

Reflexe má v tomto systému idejí zvláštní místo. Reflexe totiž vytváří ideje, když reflektuje procesy vědomí. Když B. Oberg rozebírá tento problém u Hartleyho, zmiňuje jednu důležitou věc. Tím, že Hartley odstranil z tohoto systému reflexi, přešel od fyzického vnímání k vnitřnímu myšlení bez jakéhokoli zprostředkujícího principu (Oberg 1976, 446). Reflexe je totiž takový introspektivní ekvivalent k vnímání. Z reflexe vznikají pojmy, jakými jsou vnímání, myšlení, pochybnosti, víra, uvažování, vědění atd., díky kterým můžeme tyto schopnosti analyzovat či jim vůbec rozumět.

Tyto pojmy jsou abstraktní, jsou odděleny od jakýchkoli vnímatelných kvalit. Ačkoli podle Locka mohou být jednoduché ideje, které vznikly původně vnímáním vnějších věcí a procesů, jejich příčinou, tak je vlastně netvoří. Aby takový abstraktní pojem vzniknul, musí přijít na řadu schopnost reflexe, která reflektuje operace mysli, čímž zavádá vznik těmto pojmům. Vypadá to tedy, že pojmy jako přemýšlení, souzení atd. nemají nic společného s jakýmkoliv idejemi, které vznikly procesem vnímání vnějších věcí. Když Priestley neuznal reflexi jako další zdroj idejí a pojmů s nimi spojenými, je otázkou, co postuloval místo této schopnosti. Jak tedy tyto pojmy vznikly? Odpověď je u Priestleyho stejná jako v předchozích případech. I když to na první pohled vypadá, že tyto pojmy nevznikly z jednoduchých idejí vnímání, přesto tomu tak je. Priestley tyto pojmy pokládá za složení tolika případů asociace idejí, že už je takřka nemožné najít ty jednoduché původní ideje, ze kterých vznikly (Priestley 1775b, xxxiii).

Asociace idejí je schopnost, která nahradila všechny ostatní duševní schopnosti. Jak tedy taková schopnost funguje? Jak dochází k abstrakci? Priestley se k tomuto problému vyjadřuje následovně:

Stejným způsobem, jakým získáváme ideje, které se pojí ke slovům herec, obchodník, král atd. a jež se nám zdají zprvu velmi složité, získáváme i ideu spojenou se slovem mysl nebo myšlení. Tato idea je ve skutečnosti zkrácením nebo spojením různých vnějších znaků či znamení a zároveň i vnitřních pocitů, jimiž (mimo všeobecných vnějších forem) se člověk liší od zvířete (Priestley 1775b, xxxv – xxxvi).

Priestley zde dává vznik abstraktních idejí do souvislosti se vznikem obecných pojmů, jakými jsou herec, král atd. Jak vzniká taková obecná idea? Priestley píše o tzv. zkrácených definicích. Příkladem může být například dítě, které přijde do divadla. Z hlediska vidí několik různých lidí představujících určité role. Každá role je však trochu jiná.

Jinak se bude chovat herec představující zloděje a jinak herec představující policistu. Když takovému dítěti pak někdo řekne: „tyto lidi nazýváme herci“, dané slovo podle Priestleyho vzbudí v dítěti zkrácenou představu toho, co pozoroval v jejich chování.

Postupem času bude dítě vnímat více lidí, kteří se tak chovají, a všimnout si více idejí, které se budou mísit a navzájem se spojí. To ovšem znamená, že vymizí jednotlivé osoby, či to, co bylo vnímáno u daných osob, které se nazývají herci. Vše se poté časem spojí do jednotné ideje herce. Pojem „herec“ pak bude dítě schopné používat v běžné řeči, aniž by si muselo vybavovat jednotlivé vlastnosti daných herců. Obdobně tomu bude i s abstraktními pojmy. Podobně Priestley hovořil už v díle *An Examination*:

Ideje se v našich myslích spojují pomocí principu asociace; tyto asociace se rozšiřují a ideje, které patří k jednomu slovu, se přenášejí na jiné, aniž těmto myšlenkovým operacím nebo aktům věnujeme nějakou pozornost. Když ale tyto procesy proběhly v naší mysli již mnohokrát, jsme schopni je pozorovat, stejně jako i ideje, které jsou jejich předmětem, a dáváme těmto myšlenkovým procesům názvy, stejně jako je dáváme projevům vnějších věcí (Priestley 1775a, xlv – xlvi).

V této citaci Priestley mluví přímo o pozorování těchto procesů. Jedná se tedy o podobné vyjadřování jako měl Locke u schopnosti reflexe. Rozdíl je v tom, že Priestley toto pozorování reflexí nenazývá, místo toho se domnívá, že jde pouze o další „případy asociace idejí“ (Priestley 1775a, xlvi). Jak se odlišuje Priestleyho pojetí asociace od Lockovy schopnosti reflexe? Priestley píše o tom, že termíny jako substance, prostor, trvání, myšlení atd. vyjadřují pouze různé okolnosti mnoha jednotlivostí, stejně jako tomu bylo v případě herce. Když od těchto jednotlivostí odhlédneme, získáme abstraktní ideu. Důležité však je, že všechny jednotlivé věci, z kterých tyto ideje vznikly, byly původně vnímány. Tyto pojmy jsou podle Priestleyho velice složité. Vznikly na základě různých počitků, které se různě spojovaly a kterých mohlo být i na tisíce. Proto bývá u těchto pojmů těžké, ne-li nemožné, vysledovat, z kterých jednoduchých idejí vznikly. Obdobně je tomu s dalšími pojmy.

Vraťme se ale k otázce, kterou jsme předeslali. Jak se takové pojetí liší od Locka? Odpovědí je, že skoro nijak. Priestley zde píše o pozorování vnitřních procesů a jeho vysvětlení se velice podobá pojmu reflexe. Rozdíl je v tom, že reflexe, čili schopnost reflektovat vlastní myšlenkové pochody a tvořit na jejich základě ideje, je pro něj jen poddruhem asociace idejí. Druhým rozdílem je to, že když náležitě rozebereme, pokud by se nám to vůbec mohlo podařit, takovou složitou ideu, jakou je třeba idea souzení, dojdeme nakonec k jednoduchým počitkům, které vznikly vnímáním vnějších věcí. U Locka tomu tak nebylo.

5. Mysl a mozek v rámci teorie vibrací

Otázkou je, jak Priestley v této teorii vymezuje mysl a jak mozek a jaké mají obě entity schopnosti. Tyto dva pojmy se zatím objevovaly v různých citacích a byly většinou používány vágně. O myslí se Priestley vyjadřuje vždy neurčitě, a to většinou v úvodních kapitolách svých děl a vždy ve spojitosti s teorií idejí. Zároveň však zavrhuje hypotézu, že by mysl byla nějakou „komnatou“ nebo „galerií“, ve které by tyto ideje existovaly (Priestley 1775b, viii).

Hypotéza, že by ideje byly obrazy reprezentující kvality vnějších věcí, zde byla již několikrát zavrhnuta. Pokud řekneme, že ideje v myslí „jsou“, mluvili bychom o určitém podráždění. Nicméně by se nejednalo o podráždění myslí, nýbrž mozku. Když poté mluvíme, že si vybavíme určitou ideu, používáme tento termín pro označení opětovného vibračního pohybu. Navíc daný smyslový stav, který je způsobený tímto vibračním pohybem, potrvá vždy jen nějakou dobu, dokud neodezní. Mluvit proto o tom, že by ideje nějakým způsobem mohly v myslí *existovat*, nemá v rámci tohoto pojetí teorie idejí smysl. Priestley tedy píše o myslí vždy jen ve spojitosti s fenomenologickou stránkou vnímacího procesu. Konkrétně píše:

Pokud připustíme (a já se domnívám, že musíme), že vibrace v mozku mohou doprovázet všechny naše myšlenky, které se objeví, a mohou být jejich příčinou, pak zbývá pouze jedna vlastnost idejí nebo spíše vlastnost myslí ve vztahu k idejím, na níž – jestliže jí odpovídá učení o vibracích – může být postavena celá teorie; a tato vlastnost je asociace idejí (Priestley 1775b, xvii).

Mysl má tedy mohutnost a tou je schopnost asociace. To znamená tu schopnost, která utváří celý náš duševní život. Zda jsou mysl a schopnost asociace něčím odlišným, nebo je schopnost asociace a mysl to samé, už Priestley neřeší. Na mnoha místech však jeho vyjadřování svádí k tvrzení, že mysl a schopnost asociace jsou něčím odlišným. Je důležité mít na paměti, že Priestley přisuzuje myslí pouze jednu schopnost, schopnost asociace. Ačkoli je asociace jedinou schopností myslí, obsahuje v sobě všechny intelektuální úkony a procesy, jako je souzení, cítění, paměť či vůle, neboť všechny tyto úkony jsou podle Priestleyho jen určitým druhem asociace.

Nesmíme také zapomínat, že ačkoli hovoříme o asociaci idejí, jedná se v pravém slova smyslu o sdružování vibrací, tedy o sdružování určitých podráždění v mozku. To ovšem předpokládá závislost veškerých mentálních úkonů právě na mozku, a tudíž na hmotě. Ba dokonce to znamená redukci idejí na stavy mozku. Priestley je však s takovou myšlenkou v knize *Hartley's Theory of the Human Mind* stále opatrný.

Někoho snad odradí představa, že myšlení má být natolik závislé na pouhé hmotě, jak to předpokládá učení o vibracích. Tato teorie skutečně neponechává místo pro žádný jiný princip kromě jednoduché schopnosti vnímání. Proto kdyby bylo možné, aby hmota byla nadána touto schopností, pak by pro nehmotný princip, který se obvykle připisuje člověku, nezbývalo vůbec žádné místo (Priestley 1775b, xix).

David Hartley však místo pro nehmotný princip ponechal. Přisuzoval poměrně velkou váhu tomu, že mozek je místem sensiblní duše.⁹ Ačkoli podal vysvětlení vnímání pomocí vibrací, neodvážil se k takovému kroku, aby duševní stránku odstranil úplně. Důvod byl poměrně jednoduchý. Aby byl Hartley v souladu s křesťanským učáním, potřeboval ukotvit nesmrtnost duše, která přežívá po smrti, po rozpadu lidského těla. S tím však Priestley nemohl souhlasit. Něco nehmotného, co by přežívalo smrt těla, bylo pouhou hypotézou, která navíc nemohla být ověřena. Stejně jako to, že v člověku během jeho života existuje duše – čili nějaký nehmotný princip, který nezaujímá žádné místo, nemá žádnou rozlohu, šířku a ani další kvality, nicméně disponuje schopností vnímání a myšlení. Priestley v této věci dále píše:

Myslím spíše, že celý člověk má nějaké jednotné složení a že vlastnost vnímání stejně jako i jiné schopnosti, které nazýváme duševní, jsou výsledkem (ať už nutným či nikoliv) takové organické struktury, jako je mozek. Z toho vyplývá, že celý člověk zaniká smrtí, že nemáme naději na záhrobní života že posmrtná existence je možná pouze na základě zjevení (Priestley 1775b, xx).

Závěr

V tomto článku jsme ukázali, jak Joseph Priestley přistupuje k vysvětlení lidského vnímání a zejména myšlení a složitějších operací na základě teorie vibrací. Tato teorie směřuje k redukci veškerých mentálních úkonů na mechanické procesy mozku. Proto se Priestley k tomuto vysvětlení tolik přikláněl. Bylo možné vysvětlit všechny duševní schopnosti pomocí jednoho principu, principu asociace, a navíc byla taková teorie schopna překlenout psychofyzický dualismus. Problém toho, jak může nehmotná duše působit na hmotné tělo, byl zde překonán tak, že všechny duševní schopnosti byly redukovány na mechanické vibrace.

Jeho filosofie je tudíž mechanická a materialistická. Ačkoli Priestley užívá slovo idea, myslí tím vlastně mechanické podráždění. Na základě těchto mechanických podráždění dále vysvětluje celý duševní život. Tato teorie už ve své době byla kontroverzní

⁹ Hartleyho *Observations* je v tomto ohledu velice zajímavé. V první knize tohoto díla předkládá Hartley ryze materialistickou doktrínu, nicméně poté se snaží vyvrátit materialistické důsledky této teorie (Hartley 1749).

a vzbuzovala mnoho kritiky. Je otázkou, zda bychom se k ní tedy vůbec měli vracet a proč křísit tyto „zastaralé“ teorie 18. století, které už jsou dávno překonané. Ale jsou opravdu překonané? V dnešní době se mnoho soudobých myslitelů k Priestleymu navrácí. K jeho politickým názorům, teologickým názorům i těm metafyzickým. Priestley ve svých spisech řešil už to, co vlastně řeší soudobá filosofie myslí. Co je to myšlení, jak ho nejlépe vysvětlit a jaký je vztah myslí a mozku. Přitom vychází z tehdejších nejnovějších poznatků fyziky.

Literatura

- HARTLEY, D. (1810): *Observations on Man, his Frame, his Duty, and his Expectations*. Bath: Richard Cruttwell.
- HUME, D. (2015): *Pojednání o lidské přirozenosti*. Přel. H. Janoušek. Praha: Togga.
- LOCKE, J. (2012): *Esej o lidském chápání*. Přel. M. Dokulil. Praha: OIKOYMENH.
- NEWTON, I. (1726): *Philosophiae naturalis principia mathematica*. London: Apud. Guil. & Joh. Innys.
- OBERG, B. B. (1976): David Hartley and the Association of Ideas. *Journal of the History of Ideas*, 37 (3), 441 – 454. DOI: <https://doi.org/10.2307/2708808>
- PETERKOVÁ, E. (2018): Joseph Priestley a jeho přístup ke zkoumání lidské myslí. *Teorie vědy*, 40, (1), 89 – 106. DOI: <https://doi.org/10.46938/tv.2018.386>
- PETERKOVÁ, E. (2020): Přípomínky Thomase Reida proti materialismu Josepha Priestleyho. *Filozofia*, 75 (4), 294 – 308. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.4.3>
- PRIESTLEY, J. (1775a): *An Examination of Dr. Reid's Inquiry into the Human Mind on the Principles of Common Sense, Dr. Beattie's Essay on the Nature and Immutability of truth, and Dr. Oswald's Appeal to Common Sense in behalf of Religion*. London: J. Johnson.
- PRIESTLEY, J. (1775b): *Hartley's Theory of the Human Mind, on the Principle of the Association of Ideas: With Essays Relating to the Subject of It*. London: J. Johnson.
- PRIESTLEY, J. (1777): *Disquisitions Relating to Matter and Spirit: To which is added the History of the Philosophical Doctrine concerning the Origin of the Soul, and the Nature of Matter; with its Influence on Christianity, especially with respect to the doctrine of the Pre-existence of Christ*. London: J. Johnson.
- REID, T. (2003): *An Inquiry into the Human Mind on the Principles of Common Sense: A Critical Edition*. Edinburgh Edition of Thomas Reid. Ed. D. Brookes. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- SCHOFIELD, R. E. (2004): *The Enlightened Joseph Priestley: A Study of his Life and Work from 1773 to 1804*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.

Eva Peterková
Ostravská univerzita
Pedagogická fakulta
Katedra výchovy k občanství
Fráni Šrámka 3
709 00 Ostrava
Česká republika
e-mail: eva.peterkova@osu.cz
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2497-9551>